

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ – I. ČÁST

PALEOGRAFIE

Věda o vzniku, vývoji a používání písma.

- **elementární**
- **kritická**

Paleografie elementární rozebírá formu a grafické znaky písma = podklad pro správné čtení (uvádění zkratek).

Paleografie kritická určuje stáří a místo vzniku písemnosti, opravuje místa textu porušená vinou písaře či opisovače. (Přesnost určování +/- 30 let). Základem pro tuto paleografii je srovnávání.

Chronologicky: antická, středověká a novověká

Předpokladem k poznání vývoje písma je znalost psacích potřeb a písařského náčiní.

Podle druhů písma:

- **paleografie latinská** – texty psané písmem latinského okruhu (užívá latinské, římské abecedy). Bez ohledu na použitý jazyk.
- **paleografie řecká**
 - o **řecká;**
 - o **slovanská** (hlaholice, cyrilice);
 - o **orientální** (osmanská, hebrejská) – pro úzce chronologicky vymezené a specifikované otázky.

Psací látky, na něž se psalo ovlivňovaly svou hmotnou podstatou písemné tvary:

Dělíme:

- **archeologické** – přírodní (listy či kůra, dřevo, kámen, hlína, kov, omítka),
- **paleografické** – umělé ke psaní (papyrus, pergamen, papír),
- **voskové tabulky** (desky uprostřed vyhloubené, vlité tmavým voskem) – psalo se rydlem = přechod mezi druhy psacích látek.

Tabulky byly spojovány jako knihy, po více tabulkách – diptych, triptych, polyptycha; jejich svazek se zval caudex – **codex** (špalíček), užívaly se hlavně ve starověku, Římané na nich psali dopisy, koncepty atd. i středověk je zná – účetní záznamy (13. a poč. 14. století) – komorní účty francouzských králů.

Papyrus

- vyráběn z lodyhy papyrusové třtiny, hlavně v nilské deltě. Papyrus byl velmi křehký – proto se až na nepatrné výjimky nedochoval starý římský rukopis. V raném středověku se psaly na papyrus listiny – až do 10. století, částečně i v 11. století, vedle pergamenu, papyrus byl výhradní psací látkou v papežské kanceláři.

Pergamen

- z ovčích, kozlích či telecích kůží; znám od 2. tisíciletí př. n.l. Od 7. a 8. stol. rozšířen pro rukopisy latinské kultury. Rozlišujeme dva druhy:
 - o **pergamen italský** (jihoevropský) – je zpracovaný pečlivě jen na vnitřní straně;
 - o **pergamen střeoevropský** (německý) – obě strany zpracovány stejně.

- jednou popsané pergameny byly vyškrabány a popisovány znovu, novým textem (reskribovány) – **palimpsest**. (Původní text zpravidla cennější). (speciální lampy – ultrafialové záření).

Papír – čínského původu (už př. n.l.). V 7. století ho do Evropy přinesli Arabové (jeho výroba u nich státním monopolem, Arabové proto neměli zájem o papyrus, přes Španělsko a Byzanc (dnes Istanbul) do Francie a Itálie, tam od 13. století první papírny (u nás 1499 **Zbraslavská** papírna), z roku 1505 je **Olomoucká**. Nejstarší papírová písemnost u nás je „**městská kniha staroměstská**“, byla vedena od roku 1310. Nejdříve se papíru užívalo jen pro koncepty, záznamy a přední knihy, od 14. století proniká do všech složek písařské činnosti, patenty a listy. Plně zvítězil v **15. století s vynálezem knihtisku** (byl levný). Vyráběn nejdříve z odpadků hedvábí, u nás z lněných a konopných hadrů, teprve od **19. století ze dřeva**.

Místo a dobu výroby papíru mohou určit filigrány (průsvitky). Od konce 13. století označovaly papírny papír otištěváním značky z drátěn. řešeta do masy. Soupis filigránů pro léta 1282-1600 C.M. Briquet les filigrante (Paříž 1907, obnovené vydání 1923 – Lipsko). Psací náčiní se přizpůsobuje psací látce – třtinové pero (z rákosové třtiny – pro papyrus, brkové pero od 4. století) vedle něho až do 18. století primitivní kovové pero, to po zdokonalení v 19. století (Alois Zenefeder) převládlo. Ve středověku se psalo olůvkem, tuhými tyčinkami, hrudkou (od 16. století v Anglii). **Inkoust se v Římě vyráběl ze sazí, lepidla či gumy a vody**. Ve středověku se vyráběl inkoust z **duběnek** (s přísadou skalice, octa, vína nebo piva a gumy). Byl zpravidla černý. Psalo se i barvami – nadpisy kapitol a záhlaví (barvami). Psalo se i zlatem a stříbrem (chirografie).

Tvar rukopisů – svitek (rotulus – slepován z papýrových listů, psalo se po vnitřní straně ve sloupcích (pagina nebo roluma – sloupec) předepsané šířky. Při čtení knihy levá ruka svinovala přečtený text, po přečtení se musel svitek převinout; Rozvinutá = přečtená kniha = liber explicit (rozvinutá kniha) = konec díla, převzato i pro středověký kodex.

Svitky se svazovaly řemínky a pak do svazků (fascus), které byly ukládány v pouzdrech (kapsách) (svitek byl papyrus).

Kodex (špalek) (pro pergamen) základem je list pergamenu, přeložený na výšku v dvojlist (arcus). Z několika do sebe vložených dvojlistů = složka, nazývaná při čtyřech dvoulistech (= listech = 16 stránkách) guaternio, názvu kvarteru se užívalo pro celý svazek či rukopis (např. kvartery zemských desek). Ve středověku se psalo na volné složky, které byly dodatečně svázané tak, že se na hřbetech přišly provázky či řemínky a celek chráněn deskami. Pořadí složek vyznačováno pořadovou číslicí pod textem, na poslední stránce složky (kustody), od 11.-12. století reklamantami

- pod textem na poslední straně složky se připsala počáteční slova následující složky.

Foliace (folia = stránka) – od 14. století – průběžné číslování listů rukopisu (příp. pomocí tzv. signatur = písmena abecedy a číslice A1-A20, B1-B20 – např. zemské desky).

Paginace – tj. číslování všech stran knihy, vyskytuje se v nové době.

Linkování – listy taženy současně na obou stranách rozevřeného dvojlistu olůvkem, hrudkou či zředěným inkoustem nebo barvou, případně vyrývány hrotem (slepé linkování – hlavně na pergamenu). Předem vyznačena vpichy kružítko (vzdálenost linek), co je dodnes patrné na okrajích listů a listin.

Ligatury, zkratky a doprovodné značky.

Ligatury (vázu, obtáčím) – vznikají buď spojením dvou sousedních písmen různými nefunkčními, aby ve směru plynulého písma nebo postupováním částí vedle sebe stojících písmen, kdy část jednoho písmene tvoří počátek dalšího (např. monogramy).

Zkratky – umožňovaly rychlé psaní a úsporu místa; 5 skupin zkratk, v praxi se prolínají, jsou to zkratky vzniklé tímto způsobem.

- 1) **SUSPENZE** (zkomolení) – zkrácení slova na počáteční písmeno či typickou část slova (D = dominus, JM – jeho milost)
sigly = první písmena běžná ze souvislostí – např. ČSFR
slabiková suspenze = počáteční písmena slabik (NB = nobilis)
- 2) **KONTRAXE** (stažení) – vypíše se počátek a konec slova, u delších slov i některá střední písmena.
DNS = dominus = pán, hlavně „nomina sacra“ = svatá jména.
 - zkracování církevních termínů, aby je odlišila od okolního textu (ne pro úsporu) (SCS – Sanctus, IHS – Jesus)
- 3) Značky vlastního významu
 - udávající chybějící části slova, či slovo např. m,n (vodorovná čárka nad textem)
- 4) Značky relativního významu
 - mající podle umístění různý význam, např. vodorovná čárka ve významu obecného zkracovacího znaménka; objevují se i u zkrácení suspenzí či kontrakcí.
např. p = per = pro
-
p = pro = pro
tečka, dvojtečka, středník aj. = značky relat. významu.
- 5) Nadepsání písmena
 - jde o modifikaci suspenze s označením, o jaké rozvedení má jít:
jⁱ = igitur = veselí
o^e = omne = všechno
a^{oo} = alio modo = každým způsobem
uⁱ = ubi = kde

Používalo se **kryptografie** – tajných písmen, šifrování (od 30tileté války v diplomatických a vojenských textech) – písmena utajovaného textu se přemísťují podle určitých pravidel, zaměňují se čísly.

Doprovodné značky – mezi ně patří interpunkční znaménka u abecedy (značení délky slabik) a číslice (římské a mladší arabské) od 13. století, od 2. pol. 16. stol. převládají.

Římské číslice:

D = 500

C = 100

M = 1000

před – odčítání

po – přičítání

MCMXCII – 1992

Druhy latinského písma:

I. Podle rozměrů a výšky písma:

dělíme písmo:

- a) **majuskulní (majuskula)** – všechna písmena jsou stejně vysoká, ohraničená dvěma linkami.

AB

- b) **písmo minuskulní (minuskula)** – písmena jsou trojího rozměru, ohraničena čtyřmi linkami; některé vyplňují prostor jen mezi dvěma linkami, jiná vybíhají dřívky (nožičky) nad řádek nebo pod řádek – jako malá tiskací abeceda.

abp

II. Podle způsobu užití:

- 1) **knihové písmo** (minuskulní) – kaligrafické – stojatá písmena byla psána sama o sobě;
- 2) **listinné písmo** (kurzívní) – méně úhledné, nakloněné – písmena spojena, zjednodušené tvary a spřežky = ligatury.

Vývoj latinského písma

4 etapy:

- 1) etapa – do 8. stol. n.l.
- 2) etapa – do 12. stol.
- 3) etapa – do 14. stol.
- 4) etapa – do 15. stol. – současnost

- I. 7. – 5. stol. př. n.l. – archaická kapitála – odvozena od řeckého písma – majuskulní písmo epigrafické (nápisové) = skriptura monumentalis a scriptra actuaria (lapis a niger – černý kámen). Romulis – nápis na černém kameni – Římské fórum.
- 6. stol. př. n. l.
 - od 1. stol. př. n.l. i na paleografických památkách (knižní písmo)

Vývoj latinského písma

4 etapy:

- 5) etapa – do 8. stol. n.l.
- 6) etapa – do 12. stol.
- 7) etapa – do 14. stol.
- 8) etapa – do 15. stol. – současnost

- II. 7. – 5. stol. př. n.l. – archaická kapitála – odvozena od řeckého písma – majuskulní písmo epigrafické (nápisové) = skriptura monumentalis a scriptra actuaria (lapis a niger – černý kámen). Romulis – nápis na černém kameni – Římské fórum.
- 6. stol. př. n. l.
 - od 1. stol. př. n.l. i na paleografických památkách (knižní písmo)

Archaická kapitála

- 1) kapitála kvadrální – jako naše tiskací písmo
- 2) kapitála rustická (vesnická) – se zkrácenými horizontálními tahy - až do 7. stol. se používalo knihové písmo

Archaická kapitála – 21 písmen, latinka v 1. stol. př. n.l. – 23 písmen, 18. stol. – 25 písmen. Souběžně s kapitálou od konce 2. stol. majuskulní písmo – okrouhlé = uniciála (díla křesťanských autorů, zlomek evangelia sv. Marka, asi v 6. století přinesený Karlem IV. do Čech, vytlačovala kapitálu, knihové písmo až do 8. stol.

Polouniciála – přechodné písmo, mezi majuskulou a minuskulou, působí dojmem majuskuly, silně prostoupena minuskulními tvary převzatými z kurzívy (listinné písmo) – knihové písmo 5. – 9. stol. (hlavně v 8. stol.).

Římské období – písma kurzívní, znalost psaní obecná, písma denní potřeby – tzv. starší římská kurzíva (majuskulní kurzíva) – na ni navazuje od 3. stol. n.l. – mladší římská kurzíva (minuskulní) – nejdříve listinné písmo, pak i literární do 8. - 9. stol.

Z ní se formovala kontinentální písma národní:

Římské období – písma kurzívní, znalost psaní obecná, písma denní potřeby – tzv. starší římská kurzíva (majuskulní kurzíva) – na ni navazuje od 3. stol. n.l. – mladší římská kurzíva (minuskulní) – nejdříve listinné písmo, pak i literární do 8. - 9. stol.

Z ní se formovala kontinentální písma národní:

- **stará písma italská**

- a) knižní písmo beneventsko-montekasinské – toto písmo vlasovými i silnými tahy i lámáním připomíná gotické písmo. Rozkvět písma 9. – 11. stol. vystřídal nový rozkvět. Z kláštera Monte Casino se rozšířilo ve střední Itálii a v Dalmácii;
- b) listina kuriála papežské kanceláře – písmo listinné;
- c) kurzívní písmo langobardské 7. – 12. stol.

Písmo merovejské – listinné i knižní, písmo s kurzívními prvky – 6. – 9. stol., v merovejské a později franské říši.

Písmo vizigótské – kurzívní a knižní; 7. – 1. stol. ve Španělsku.

Inzulární písmo – ostrovní, formovalo se na základě uniciály a polouniciály, hlavně v Irsku v 7. – 9. stol. byla irská a anglosaská forma; Irská byla špičatá, anglosaská byla oblá. Toto písmo inzulární bylo knihové.

Dříve se soudilo, že vývoj latinského písma šel přímo z kapitály. Vývoj vycházel od nedochované staré kurzívy, z ní se vyvinula uniciála.

III. etapa

Koncem 8. stol. jako výsledek organického vývoje starých italských písem a písma merovejského (kaligrafickým zpracováním minuskulní kurzívy) + vlivem písem inzulárních, jež se dostala iroskotskými misionáři na pevninu, např. v klášteře na Fuldě.

V různých písařských klášterních školách, na několika místech, hlavně ve Francii a v sev. Itálii paralelně, snahy po čitelnosti písma zjednodušováním jeho tvarů.

Karolínská minuskula, neboli okrouhlá minuskula, neboli Carolina. 8. – 12. stol.

1. fáze – první vyhraněné minuskulní písmo, každé písmeno má ustálený tvar, okrouhlé tvary, omezení zkratk, v průběhu doby ale rostou. Používala se jako knihové, pak i listinné písmo v jižní, střední a západní Evropě. U nás v 11. stol. – hlavně však ve 12. stol a pol. 13. stol.

Carolina – knižní (přelom 8./9. stol. – hledání nových minuskulních tvarů, vedle sebe otevřené kurzívní A i silně nakloněné minuskulní A. Slova oddělována zřídka. Kyjovité zesilování horních dříků.

V 9. stol. se zmenšuje počet ligatur, důsledněji se oddělují slova. V 11. stol. téměř důsledné oddělování slov = užívání interpunkce.

Rozlišování stínových a plných tahů.

Dřívky dostávají patku. Dřívky se štěpí i d ostává čárku. Písmo přechází od okrouhlosti ke hranatým tvarům. Listina sleduje vývoj písma knižního – rozdíl mezi velikostí velkých a malých písmen. Zdobnost dříků. V 9. stol. proniká do císařské kanceláře, v 2. pol. 11. stol. do papežské kanceláře = tam kuriální minuskula.

IV. Během 12. stol. (sporadicky v 11. stol.) hlavně ve Francii snaha o zlomení oblouků a dříků písmen – písmo má vertikální charakter, změnu proporcí, ostře odlišeny také stínové a vlasové. Dříky jsou krátké, vesměs zdobené patkami, rozštěpem či ohnutím. Písmo je velmi stěsnané, písmena komponována do obdélníků vytvářejí objem pásů – rámec gotického slohu, vedle knižní a listinné podoby je i kurzivní (= má největší vliv – masový rozvoj univerzit, měst a obchodu).

Přechod přes romanogotiku ke gotické minuskule (gotica textualis), dělí se na dekorativní (gotika textualis formata), dříve se jí říkalo textura.

Písmo dekorativní – lámáním dříků, zaostření obloučků, sdružování písmen. Dělí se na dnešní 2: základní a sběrnější (gotika textualis kurrents).

Od 13. stol. se plně prosazuje na 3 st. i u nás. Po vynálezu knihtisku v 15. stol. jeho místo nahradila tzv. fraktura.

Leicizace ve 13. století v Itálii, na podkladě polokurzivní minuskuly – gotické písmo kurzivní (gotica cursiva).

Gotické písmo kurzivní se dělí na: dekorativní (gotika cursiva formata) a běžné (gotika cursiva kurrents).

Gotické písmo kurzivní – zvané též notula, přizpůsobená rychlejšímu psaní, smyčky u dříků, naklání písmen, v diplomatickém materiálu (listiny, i v traktátech); od přelomu 15. a 16. stol. přechází v německé písmo kurentní. Gotické písmo kurzivní přechází v kurent.

Kurent – zachoval se až do pol. 20. stol.

(**Kurent – psací, švabach – tiskací**) až do pol. 19. stol. i v českých textech. Od 14. stol. přechodný typ mezi písmem kurzivním a knižním. Minuskulní – v knižní produkci vzniká tzv. bastarda = písmo křížené.

Převzal je knihtisk – švabach. Liší se od knižního písma tím, že užívá smyček (švabach).

Novogotické písmo – všechny typy písma od 16. stol., které se vyvinuly ze středověkého gotického písma. Udrželo se hlavně v písemnostech německých, do r. 1941 ve 3 druzích:

- 1) **kreslené novogotické písmo čili FRAKTURA** (Fraktuschrift), hl. tiskové písmo, jako psané hlavně v nadpisech a významných rukopisech. Písmena stojí samostatně, každé písmeno je sestaveno několika samostatnými tahy;
- 2) **novogotické polokurzivní písmo – čili KANCLEI** (Kancleischrift), vyvinulo se z BASTARDY, psaní listin a důležitých písemností, v 17. století v nich nahrazováno kurentem, ale bez spojování písmen ve slově;
- 3) **novogotické kurzivní písmo čili KURENT (Kurentschrift)**, každé písmeno psáno jedním tahem, ostré úhly místo oblouků, zdvojování dříků, od 17. století je také stínováno.

Od 15. století italští humanisté oživilí okrouhlou minuskulu (karolina), kterou omylem pokládali za písmo starých Římanů. Napodobovali vědomě a věrně písmo rukopisů 10. – 12. století, a tak vznikla humanistická minuskula – bylo to knižní písmo, úhledné, okrouhlé, svislá písmena, dvoubříškové a tečka nad i, toto knižní písmo nemělo dlouhé trvání, zastaveno knihtiskem v 16. století – do něho uvedeno jako tzv. antikva.

Humanistická polokurziva se vyvinula ve 2. pol. 15. stol. ve Florencii - -kaligrafická škola, pod vlivem italské bastardy a papežských brev., byla převzata evrop. kanceláři, písmo podobné knižnímu, bylo nakloněné doprava, písmena se spojují, neuvžívají však smyček. Knih tisk toto písmo využil také (italika). Jako italika od poč. 16. stol. Z polokurzivního písma při rychlejšímu psaní se živelně vytvořila humanistická kurziva – psaná jedním tahem, sklon písma, spojování písmen, smyčky u dříků. Kurzivní písmo nenašlo vhodný vzor, vliv gotické kurzivy silný. Od počátku 16. stol. novověká paleografie – vlivy: vznik

humanistického písma, využili vynálezu knihtisku (Guttenberg 1523). Humanistické písmo se vytvořilo vedle novogotického. Z humanistické kruzívy se vytvořilo moderní kurzívní písmo – latinka – z vítězilo v Itálii, Španělsku, Polsku i v nár. jazyku již v 16. stol., v Holandsku v 17. – 18. stol.

V některých druzích písemností se udrželo novogotické písmo až do 18. stol. (např. v Anglii, v severských zemích v 19. stol. z vítězila latinka, v Německu latinka až roku 1941 – do té doby kurent). Jednotné tvary latinky pro všechny školy u nás od r. 1933.

Přehled písma

Jedna z dnešních podob latinky	Jedna z tiskových fraktur	České novogotické písmo zvané švabach	Německé novogotické písmo zvané kurent
a A	a A	u U	u U
b B	b B	b B	b B
c C	c C	v V	v V
č Č	č Č	ky Ky	ky Ky
d D	d D	d D	d D
e E	e E	n N	n N
f F	f F	f F	f F
g G	g G	y Y	y Y
h H	h H	f F	f F
ch Ch	ch Ch	f F	f F
i I	i I	j J	i I
j J	i I	y Y	j J
k K	k K	k K	k K
l L	l L	l L	l L

m	M	m	M	m	mc	m	mc
n	N	n	N	n	nc	n	nc
o	O	o	O	o	o	o	o
p	P	p	P	p	p	p	p
r	R	r	R	r	R	r	R
ř	Ř	ř	Ř	ry r̃ ry r̃			
s	S	s	S	s	ſ	16ß	ſ
š	Š	š	Š	ſ	ſ	ſſ	ſſ
t	T	t	T	t	t	t	t
u	U	u	U	u	u	u	u
v	V	v	V	v	v	v	v
w	W	w	W	w	w		
x	X	x	X	x	x	x	x
y	Y	y	Y	y	y	y	y
z	Z	z	Z	z	z	z	z
ž	Ž	ž	Ž	ž ž̃ ž ž̃			

EPIGRAFIKA

Epigrafika (z řeckého *επιγραφή*, *epigraphé*, nápis) je pomocná věda historická o nápisech na nepaleografických materiálech, vytvořených bez použití obvyklého písarského materiálu či tisku. Hodnotí texty nápisové povahy, aby jich bylo možno využít jako historického pramene. Dále také sleduje samotný vývoj písma nápisů.

Dělení:

Chronologické:

– starověké, středověké, novověké nápisy (zvláště důležitá pro starověk)

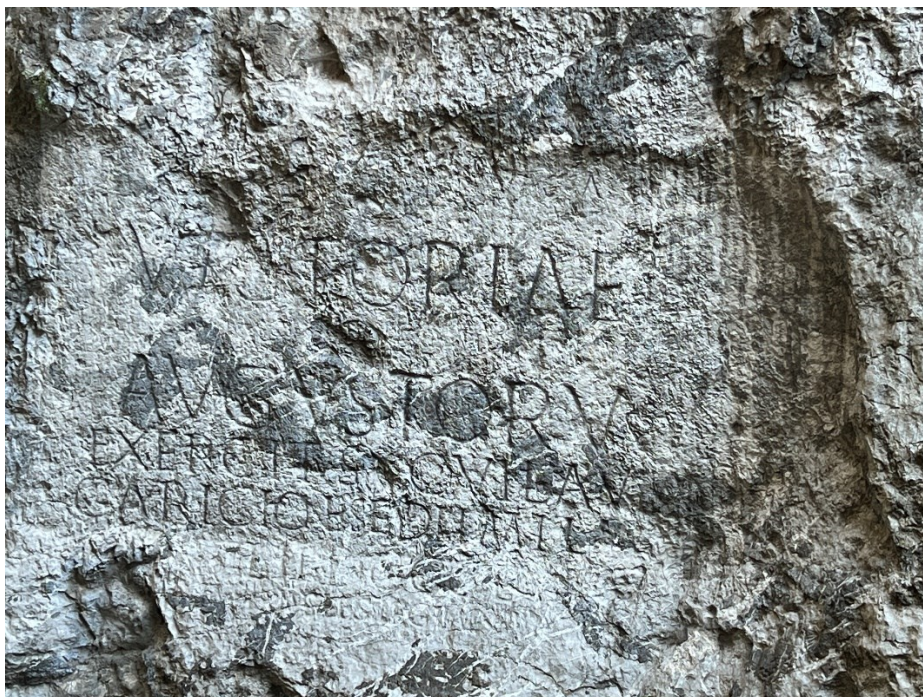
Jazykově dělíme: latinské nápisy a nápisy v národních jazycích

Materiálově: - kamenné, dřevěné, kovové, omítkové, keramické, skleněné, textilní

Technologicky: nápisy vzniklé tesáním, rytím, řezáním, odléváním, malováním....

Polohově:

- na budovách
- náhrobcích
- na zvonech – zkoumá je **kampanologie** (vyděljuje se jako zvláštní PVH)
- na hraničních kamenech, křížích
- na mobiliáři, nábytku
- jako textový doprovod uměleckých děl

Nápis na Trenčínské skále. Foto J. Mihola

Kodikologie

Kodikologie je pomocná věda historická, která studuje rukopisné knihy neúřední (literární) povahy, tzv. kodexy. Zkoumá je jako jedinečné objekty a zjišťuje jejich vznik a funkci ve společnosti. Sleduje vnitřní proměny a osudy literárních rukopisů i jako součásti určitých celků, zejména skriptorií, iluminátorských dílen a knihoven. Zabývá se i problémy penetrace (putováním rukopisů), tedy obchodem s rukopisnými kodexy, dějinami středověkých knihoven a v novověku vývojem rukopisných oddělení knihoven. Kodex sloužil k uchování a předávání společensky zajímavých informací, zapsaných v určité formě.

Kodikologie je velkým přínosem zejména pro historiografii středověku. Kodikologii využívají i dějiny hudby.

Termín kodex původně označoval svazek voskových destiček či svitek papyrusu. Název byl přenesen na mnohalistovou knihu, do 13. století pergamenovou, později papírovou (nejstarší papírna v Čechách je k roku 1490 - Zbraslav).

Další formou dokumentu byl **rotulus, svitek**. Kodikologie vznikla až v polovině 20. století ve Francii. Za světového zakladatele je považován Alphonse Dain, zakladatelem v Česku je Václav Vojtíšek. V Česku se rukopisy zabývá hlavně Komise pro soupis rukopisů při AV ČR (založena 1954, časopis Studie o rukopisech).

Kodikologie tedy studuje rukopisy, které nebyly vedeny jako úřední knihy a jejichž původní sepsání a pozdější opisy sledovaly literární, vědecké či dokumentační cíle. Kodikologie má především antické či středověké objekty výzkumu, neboť rukopisná kniha se vyskytovala do vynálezu knihtisku (v pol. 15. století – Johannes Gutenberg). Na ni pak navazuje **knihověda** (zabývá se tištěnými knihami) a **bibliologie** (nauka o knize vůbec).

Funkce rukopisu se měnila podle držby/itele kodexu. Rozlišuje se primární (původní) funkce a sekundární (druhotná) funkce – těch může být více. Podle primární funkce **dělíme kodexy na 4 skupiny:**

1. liturgické a náboženské rukopisy,
2. studijní rukopisy, tedy odborné a vědecké rukopisy i školní učebnice,
3. nestudijní rukopisy, tedy beletrie, poezie a vůbec rukopisy vzniklé jako zábavná četba bez konkrétního odborného cíle,
4. reprezentační a bibliofilské rukopisy, tedy všechny honosně vyzdobené rukopisy bez ohledu na obsah, neboť krásné knihy mohly obsahovat náboženská, studijní i nestudijní témata.

Součástí výzkumu kodikologie jsou také další osudy kodexů po jejich vzniku, tj. obchod s rukopisy a dějiny kodexových knihoven, tedy jak knihoven institucionálních (církvních a světských), tak knihoven individuálních, soukromých. Dějiny knihoven obecně tvoří součást bibliografie.

DIPLOMATIKA

- latinsky diploma = listina, řecky diploo – vychází ze starověké formy diplomů (byly spojovány 2 a více destiček se souvislým textem psaným na vosku). Je to věda zabývající se studiem listin a jiných písemností úřední povahy, po stránce vnější úpravy i vnitřní skladby (se zabývá) a hodnotí je (listiny) jako produkty určitého prostředí (právního, sociálního, hospodářského nebo kulturního), v souvislosti s dějinami institucí, z nichž vzešly, tj. kancelářů, určuje jejich cenu jako historického svědectví a jejich funkci v určité společnosti. Vznikla z praktické potřeby zjišťovat listinné padělky. Diplomatika tedy kriticky hodnotí diplomatický materiál (písemnosti úřední povahy) po vnější a vnitřní stránce, určuje jeho společenskou funkci a cenu (dipl. materiálu). Nejvyvinutější je diplomatika latinská, dále osmanská, byzantská, arabská a řecká.

Prohloubení nastalo za humanismu a v období kritického dějepytu v 16. a hlavně v 17. století tzv. bella diplomatica (diplomatické války) – historicko-právní spory o pravost listů. Zakladatel francouzský benediktin z kongregace sv. Maura Jan Mabillon (1632-1707) dílem „De re diplomatica libri“, tím dokazoval pravost merovejských listin kláštera Saint Denis u Paříže, zaručujících klášteru základní pozemkový majetek (tj. listiny). Tyto staré listiny napadl jezuita Daniel Paperbrock (1629-1714) – r. 1675 traktátem připojeným k druhému svazku Acta sanctorum (jezuitské legendy), tyto acta vydávali nizozemští jezuité (Bolandisté) – legendy k světcům. Francouzští benediktýni (Mauríni) vydávali benediktinské acta Sanctorum. Mabillon řadu listin obhájil, dal jména nové vědě, zkoumal druhy a vývoj listin, vypracoval systém kritiky. V 18. století diplomatika sloužila k určení pravosti listin. Až v polovině 19. stol. s edicemi papežských a císařských listin se rozšířila na zjišťování ceny listin jako historických pramenů. Od r. 1819 se vydávala edice Monumenta Germaniae historica (historické památky Německa) – vydávala císařské listiny.

Julius Ficker (1826-1892) zdůraznil individualitu každé listiny a nutnost sledovat stupeň jejich zrodu = odlišil formální akt od vydání listiny (zlistinění) – nesplývají časově.

Theodor von Sickel (1826-1908) – tvůrce srovnávací metody písma a slohu pro určení kancelářského okruhu (listiny téhož vydavatele pro různé příjemce, stylizované stejně nebo aspoň psané týmž písařem jsou pravé; listiny různých vydavatelů pro téhož příjemce vykazující obdobné náležitosti vznikly u příjemce = pravost nutno určit jinak).

Novodobá diplomatika – posun od listin a úředních knih k aktovému materiálu, zjišťování falz, důraz na dějiny správy.

Latinská diplomatika – 4 období:

- 1) doba antická – do konce 5. stol.
- 2) doba středověká (500 – 1500), mezník r. 1200
- 3) novověká – od poč. 16. stol. – poč. 19. stol.
- 4) nenovější – od pol. 19. stol. do současnosti

Rozdělení územní (diplomatika česká, uherská), institucionální (městská, biskupská, klášterní).

- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae - od r. 1904 to vydává Gustav Friedrich (1871-1943); ve vydávání pokračoval Jindřich Šebánek (1900-1977)
- Regesta diplomatica nec non epistolaria (výťah z listů a listin) Bohemiae et Moraviae (na Moravě) – začíná vycházet od roku 1855; je dovedeno do roku 1346; vydávali Erben Emler
- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae - od r. 1836 vydával Antonín Boček (1802-1847) jako falza
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae – vydal r. 1971 Richard Marsina
- Archiv český (od r. 1840, vyšlo 37 svazků)

Druhy diplomatického materiálu:

- 1) listiny v širším smyslu (listiny, mandáty, listy)
- 2) úřední knihy (matriky)
- 3) aktový materiál

Mandát (patent, dekret) – písemnost obsahující rozkaz nebo nařízení. Měl zpravidla dočasnou platnost. Od 17. století byly tištěné, doručovány otevřené, ověřovány na rubu (in dorso) či pod textem přitištěnou pečetí, která je neuzavírala. Mandáty mají často příjemce odlišného od toho, v jehož prospěch znějí.

List – písemnost kancelářského původu obsahující pouhé sdělení bez právního obsahu. Expedovány uzavřené pečetí a složené. Neformální sdělení mezi osobami.

Missiv – posílací list – poslaný po poslu.

Listina – písemnost, která podává v určitých pevných formách svědectví o počínu právní povahy. Má zpravidla trvalou platnost.

Třídění listin:

Podle stupně průkaznosti:

- 1) dokazovací, vysvětlovací (notitiae), deklarativní, podávají svědectví o právním pořízení, jež se konalo dříve a bylo právoplatně ukončeno před vydáním listiny.
- 2) pořizovací, dispozitivní (chartae), konstitutivní – samy vytváří či dovršují právní pořízení.

Podle vydavatelů:

- 1) listiny veřejné – pocházejí od samostatných právních autorit
 - a. listiny papeže
 - b. listiny císařů
 - c. listiny knížat a králů, duchovních, biskupů, ústavů, šlechticů, měst, veřejných notářů; někdy také soukromé
- 2) soukromé = c = jejich vydavatelé nedosáhli obecného uznání.

Listiny vydavatelské a příjemce (všechny listiny určitého vydavatele vzniklé přímo u příjemce).

Listiny kancelářské (vydavatelské) a ***nekancelářské***.

Původce – kdo dal podnět k právnímu pořízení, o němž listina podává svědectví.

Vydavatel (autor) – je ten, v jehož jméně nebo na jehož příkaz byla listina vydána.

Příjemce (destinarius) – strana, v jejíž prospěch byla listina vydána, aby jí byla svědectvím o nabytém právu.

Původce a vydavatel bývají jedna osoba, původcem může být i příjemce. Vydavatelem může být i 3. osoba, kterou původce i příjemce požádají o potvrzení.

Kancelář – úřad, který z pověření osoby či instituce vyřizuje písemnou agendu spojenou s právní a správní mocí držitele kanceláře.

Notář – koncipoval a psal listiny.

Ingrosátor – pisař čistopisu.

Pisař (scriptor) – slovař.

Formulářová sbírka – sbírka vzorů listin či listů s vynecháním určitých údajů či s fingovanými údaji – sestavované jako soukromé či oficiální kancelářské pomůcky.

Dochování písemností: koncept, čistopis, opis

Koncept – návrh znění čistopisu – podklad pro písaře jen ve formě poznámek, úplné či schválené s parafou schvalujícího úředníka.

Originál (čistopis, prvopis) – je vyhotovení vzniklé z rozkazu či s vědomím vydavatele, podaří-li se prokázat, že je pravá.

Falsa (padělky) – listiny nepravé, vydávají se z vůle svého původce za něco jiného, než ve skutečnosti jsou, nebo mají budít přesvědčení, že vydavatel učinil pořízení, jež se nestalo.

Stupeň nepravosti je různý:

- někdy je pozdější vsuvkou do textu původního (interpolace) porušen jen smysl listiny;
- listina padělaná, porušená, jindy je padělek zcela vymyšlen či změněn smysl obsahu;
- kancelářské padělky – vznikly bez vědomí majitele kanceláře;
- opis (copia) – odvozená forma, mohl vzniknout po originálu jeho víceméně věrným přepsáním;
- ověření – nahrazují právní platností originál. Patří k nim transkript a vidimus. Jsou opatřeny vlastními ověřovacími prostředky a jsou to vlastně nové listiny;
- opisy prosté neměly právní platnost, pořizovali si je příjemci;

Kopíáře – knihy opisů listin vedené u příjemce, který chce mít přehled o svých právech či obsahu svého archivu; obsahují tedy opisy listin různých vydavatelů pro jednoho příjemce; nemají právní platnost. Obsahují i interpolace a falsa.

Registra – knihy opisů listin vedené u vydavatele (na ...), aby měl přehled o písemnostech vydaných kanceláří; obsahují tedy opisy listin jednoho vydavatele pro různé příjemce. Uchovávala znění nepochybně autentické (s výjimkou kancelářských padělků).

Knihy veřejné – vedené úřady pro svědectví právních pořízení, v zájmu obecné a právní jistoty. Právní pořízení tu není dovršeno sepsáním listiny, ale vkladem do příslušných veřejných knih. Zápisy v nich se rovnají zpečetěným listinám – nahrazují je. Desky zemské, dvorské, městské knihy, knihy pozemkové = gruntovní, knihy cechovní, matriky,...

Od knih veřejných je třeba odlišit knihy úřední, vedené pro administrativní potřebu úřadu.

Evidence agendy úřadu:

- 1) kopíáře, registra = agenda vnitřní;
- 2) veřejné knihy = agenda vnější.

Znaky listin = určité předepsané či zvykem ustálené formy, které musí listina dodržovat.

Vnější znaky – určují jejich vnější podobu a úpravu – můžeme je studovat jen na originálech, jejich kritické zkoumání je rozhodující pro otázku pravosti listiny.

- 1) *psací látka* a způsob jejího složení či uzavření (voskové destičky, svitky papyru, pergamen, papír dříve u mandátů a listů);
 - 2) *forma látky* (svitek papyru, jednotlivé listy u pergamenu či papíru, při dlouhém textu u pergamenu svitek, u pergamenu tvar sešitu);
převrácená listina – charta transverza = délka je větší než šířka;
charta bianca – bílá listina = text neporušuje zářezy pro pečeť (byly zpečetěna předem);
Listiny expedovány zpravidla složené, ale i svinuté.
Pečeť zprvu přivěšováním, ale od 14. stol. přitiskována na zadní straně složeného listu, přes konce úzkého proužku papíru, který je před tím protažen složeným listem.
 - 3) *linkování* – slepé či barevné – slepé = vyryté, někdy svislé ohraničení vpichy;
 - 4) *inkoust* – černý, zlatý, červený; případná změna inkoustu = dodatky, psána na vícekrát;
 - 5) *písmo a umělecká výzdoba* (příp. změna naruby, písařská škola); písmo – srovnávají se tvary, hlavně složitějších písem (b, d, f, g, m, l, p, a; způsob tažení písma = písařský duptus; doprovodné značky a zkratky; zdobené iniciály, ornamentika, miniatury) z vnějších znaků je nejdůležitější;
 - 6) *grafická znamení*, podpisy, kancelářské poznámky a přípisky:
znamení = kříž, chrismon – G - Kristus Ježíš;
lavarum = např. – zřízené písmena PaX, jako symbolické vzývání Boha;

(z latiny, na začátku či předp. podpisy);
jmenný monogram a rekogniční znamení - v císařských diplomech či rota (= kříž ve dvou soustředěných kruzích);
monogram „bene valet“ v papežských listech, privilegiích – rota i v bulách koncilu;
monogram – signum – nahrazoval podpis, písmena stlačena ligaturami do obrazu; jedním tahem vepsána; podílel se u papežských zdravících formulích a císařských i sám vydavatel.
- notářská znamení v listinách veřejných notářů (ustaveni papežem či císařem), v Uhrách vybrané církevní ústavy = věrohodné místo (locus credibilis) – nahrazovaly veřejný notariát.
- chirografní znamení ve středověkých chirografech (původně psána na jeden kus pergamenu ve 2 nebo 3 totožných exemplářích a rozdělena charakteristickým způsobem přes vepsané písmeno – např. klikatým rozstřížením; ověření se dalo přiložením obou znění k sobě, na kontinent se dostal tento způsob ověření z Anglie (10. stol.).

Poznámky a přípisky – jsou vydavatelské (kancelářské) a přijemecké (registraturní); podpisy vlastnoručně či prací kanceláře.

7) *pečeť* – ve středověku hlavní ověřovací znak (sfragistika = nauka o pečetích)

Vnitřní znaky – styl (řeč), obsah (právní a věcný) – zkoumány i na opise.

1) *Řeč listin* – v západní, střední, jižní Evropě – latina; národní jazyky – italština, konec 12. stol. francouzština a němčina – diplom Konráda IV. z r. 1240 – ve větší míře od konce 13. a poč. 14. stol.

- od dob Jindřicha Korutanského i v české kanceláři němčina;

- čeština

- o nejdříve v soukromých listinách, nejstarší známá – listina staroměstského měšťana Peška Neuburgra 27. 12. 1370;

- o druhá – trhová smlouva Tomáše ze Štítného z 8. 10. 1373;

- o panovnická písemnost – 1394.

- teprve po husitství čeština v listinách převládá;

- zvláštnosti latiny – různé její podoby:

- o tzv. rýmovaná próza (konce vět nebo jejich části se rýmují);

- o tzv. curzus (rytmické zakončení vět) – hlavně v písemnostech papežských od konce 11. do konce 13. stol.;

- o tzv. curzus gregorianus – pod jejich vlivem skromněji i v listinách jiných vydavatelů – i v našich.

2) *Styl* – skladba či diktát listiny – je z vnitřních znaků nejdůležitější – může být:

- subjektivní (vydavatel mluví o sobě v 1. os. plurálu či singuláru) – tzv. pluralis majestaticus – pravidlem v papežských či v panovnických listinách;

- objektivní – v listině se mluví o právním pořízení jako skutku 3. osoby.

Každá listina se skládá z několika pevných formulí a dělí se na **3 (či 2) hlavní části**:

1) **Protokol** – se vztahuje na údaje místa a doby vydání, na vydavatele a příjemce listiny a na jejich ověření; zpravidla tvoří rámeček listiny, tak, že některé formule jsou na začátku před textem (protokol úvodní), ostatní za textem (protokol závěrečný = eschatokol), nezávisí na právním obsahu listiny, v listinách téhož vydavatele je stylizován stejně.

Formule textu se mění podle právního pořízení, které je zlistinováno; u téže věci mohou být formule textu shodné i u různých vydavatelů. Pro různé věci se formule textu mění i u stejného vydavatele;

- 2) **Invokace** – vzývání jména božího – slovní (verbální) či monografické (symbolické, grafické) – kříž, chrismon, labarum;
- 3) **Intitulace** – jméno a titul vydavatele – titul zpravidla přechází – tzv. devoční formule (z čí milosti je vydavatel tím čím je), titul měl vždy odpovídat státoprávním poměrům;
- 4) **Inskripce** (adresa) a salutace (pozdravní formule) – inskripce – jmenuje osobu, jíž je písemnost určena s příslušným titulem, může být individuální (specialist) – obrací se určité osobě nebo okruhu osob nebo obecná (generální) – obrací se ke všem; salutace – vydavatel zdraví adresáta (v privilegiích a bulách je nahrazena formulí zvěšňovací na znamení, že právní pořizení má mít trvalou platnost.

Aktový materiál (akta = spisy) – veškerý písemný materiál, který vzniká v průběhu úředního jednání při přípravě právních rozhodnutí. Řadí se k nim i tzv. registrační pomůcky = podací protokoly, indexy, které slouží k hledání spisů; mají formu knih či lístkovnic.

Termín akt má **dvojí význam**:

- 1) **pamětní záznam** bez právní platnosti; nebyl zpečetěn, ani datován, ani skládán v pevných formulích listiny; vznikal v době úpadku listiny (po rozpadu římské říše), kdy hlavní váhu mělo ústní svědectví; církevní ústavy si pořizovaly stručné záznamy o darovaných statcích se jmény svědků (do poč. 12. stol. u nás);
 - 2) **spis** – organicky vzniklý soubor podání z konceptů a jiných podkladů v téže věci – žádosti, vyjádření, protokoly, zprávy, úřední korespondence, přílohy,...
- Písemnosti ve spisu se označují podle data prezentace (příchodu či odchodu z podatelny úřadu), jednacími čísly a priorují se pod posledním jednacím číslem. Nutná znalost struktury a funkce úřadu.

Regest – výtah z písemností, měl podat základní údaje textu:

- 1) **regist záhlavní** – inventární záznam (kdy, komu, co);
- 2) **regist náhradní**
 - podrobný katalogizační záznam
 - detailní obsah, je částečnou parafrází dispozice s konkrétními údaji

Matrika – úřední kniha, v níž byla zapisována jména pro evidenci příslušné instituce (členové univerzit, soupisy novomanželů).

Od 1566 Tridentský koncil přikázal vést katolickým farám matriky snoubenců a jejich svědků, matriky narození a úmrtí;

stejně matriky protestantské, vojenské, židovské (od r. 1784), od r. 1949 – stát pro všechny své občany).

Urbář – soupis důchodů nebo platů odváděných vrchnosti z venkovského hospodářství (pražské biskupství 1283-1284, snad i vyšebrodský urbář).

Gruntovnice – pozemková kniha, zaznamenává právní vztahy, a hlavně změnu držby poddanských nemovitostí. Nejstarší asi r. 1472 – žítenická z roupovského panství.

1875 – zavedeny jednotné pozemkové knihy po zrušení patrimoniální správy.

Desky zemské – veřejné knihy, po roce 1260 jako produkt činnosti zemského soudu.

- púhonné desky – pro věci trestního práva,
- trhové – občanské právo – převody nemovitostí

Počet se rozšířil 1783 – reforma této instituce – zemské soudy

České zemské desky – od r. 1541, – 1100 svazků, moravské od r. 1348 v řadě brněnské a olomoucké – 1642 sloučeny obě řady

Desky dvorské – u dvorského soudu pro many (leníci, lenní vztah k českému králi).

- od 80. let 14. stol. do 1497, kdy se král vzdal práva odúmrti.

Městské knihy – vedeny městskými úřady, pojištění práv města a občanů. Nejstarší je „radní kniha starého města pražského z roku 1310 – nejstarší kniha na papíru u nás. Od konce 14. století vedeny v každém městě. Dělí se hlavně podle institucí, specializují se. Až do vzniku magistrátů – konec 18. století.

Cechovní a měšťanské písemnosti k tomu patří.

CHRONOLOGIE

- z řeckého chronos = čas, logos = slovo věda
- nauka o způsobu měření času a prostředcích k tomu

1) **matematická – astronomická** chronologie – stanoví objekt. jednotky k měření času

2) **historická** (technická) chronologie – sleduje, jak byl měřen čas u různých národů

- o **praktická** – převádí chronologické údaje pramenů na dnešní datování
- o **vývojová** – sleduje jednotlivé chronologické kategorie v jejich vývoji jako instituce chron. dějin.

Chronologické kategorie jsou v zásadě jednotné v rámci určité kulturní oblasti, u nás chronologie křesťanská (latinské křesťanství).

Přejímá antické zvyklosti.

Určitá událost je fixována 3 časovými jednotkami (základními: den, měsíc, rok) – odvozeny od pohybu 3 nebeských těles:

- den – doba, kdy se Země otočí kolem své osy
- měsíc – doba, kdy Měsíc jednou oběhne kolem Země
- rok – země oběhne jednou kolem Slunce

Měsíce a roky nejsou v praxi násobky dne, rozdíl se řeší úpravami a reformami, základem je **rok tropický** – doba, za níž se Slunce vrátí k témuž obratníku **365 dní 5 h 48 min. 46 s.** Aby se vyrovnal s rokem občanským, každý 4. rok je 29. únor, ale zůstala disproporce 11 min 15 s – vynutila se oprava kalendáře.

Základem kalendáře je Juliánský kalendář – 46 př. n.l. – reforma Gaia Julia Caesara, podle astronoma Sosigena – měl 365 dní, 4 hodiny; ve čtyřletém období každý 4. rok 366 dní – přestupný den mezi 24. a 25. 2., rozdíl mezi kalendářem a skutečným stavem v 16. stol. již 10 dní.

Reformy diskutovány již od kostnického koncilu; provedl je až **papež Řehoř XIII.** – 24. 2. **1582 – buLou Inter gravissimas** podle návrhu jihoitalského astronoma Giglia.

Aby jarní rovnodennost, která byla o 10 dní dříve připadla na 21. 3. – papež nařídil, aby se v říjnu 1582 vypustilo 10 dní tak, aby po 4. 10. se psalo 15. 10. Aby se jarní rovnodennost trvale udržela, bylo určeno, aby se vždy po 400 letech vypustily 3 přestupné dny (tj. z plných století jsou přestupná pouze dělitelná 400).

U nás reforma přijata 1584, na Slovensku 1587.

Nekatolíci někdy zůstali u starých zvyklostí.

Tento gregoriánský kalendář byl ve Francii za revoluce (1792-1805) a za pařížské komuny (1871) reformován – **republikánský kalendář** – začátek roku na den podzimní rovnodennosti. Průběžné počítání dnů v měsíci od 13. stol., zobecnilo od 17. stol.; od 13.-14. stol. zobecnilo se datování podle svátků církevního roku, den byl určován buď svátkem nebo nedělí (připadající na svátek) nebo dnem v týdnu před (ante) nebo po (post) svátku.

Pevné svátky jsou svátky svatých podle církevního kalendáře.

Pohyblivé svátky se vázaly na Velikonoce (1. neděle po 1. jarním úplňku) – církevní rok začíná 1. nedělí adventní – 4. neděle před Vánoce), středem jsou Velikonoce.

Vypočítávání data Velikonoc nebylo jednotné (nicejský koncil – 325 svěřil stanovení data Velikonoc alexandrijskému biskupu a den jarní rovnodennosti dal na 21. 3.).

V Alexandrii se Velikonoce slavily 1. nedělí po 1. jarním úplňku – mohly připadnout na 35 různých dnů v roce (nejdříve 22. 3., nejpozději 25. 4.).

Podle Velikonoc se řídí ostatní pohyblivé svátky.

35 různých církevních kalendářů, 35 variant pro převádění pohyblivých církevních svátků; je nutné zjistit, který z církevních kalendářů platil pro příslušný rok.

Neděle před a po Velikonocích byly označovány podle introitů (podle počát. slav. mešního officia) – např. 1. šest neděl před Velikonocemi:

- Quasimodo
- misericordia
- julilate
- cantate
- rogate
- exaudi

Literatura:

Gustav Friedrich: Rukověť křesťanské chronologie, Praha 1934.

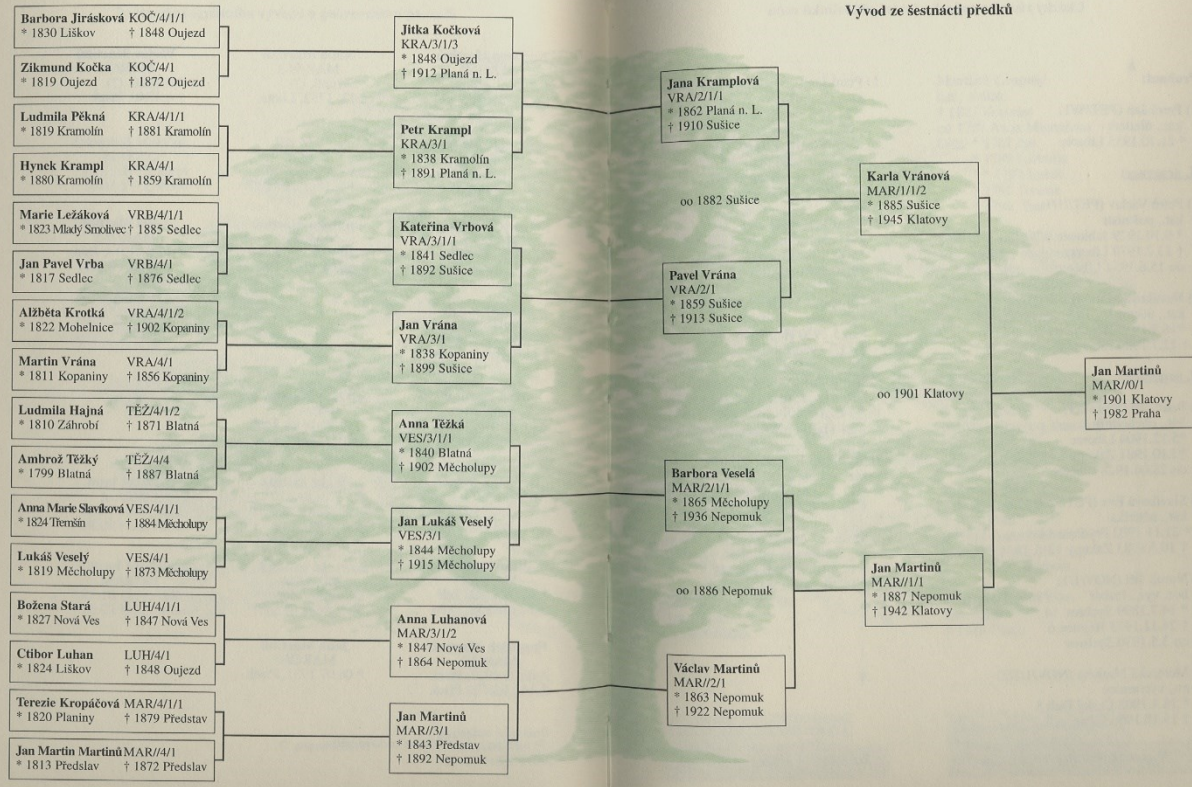
V. J. Sedlák: Tabulky k převádění dat historických.

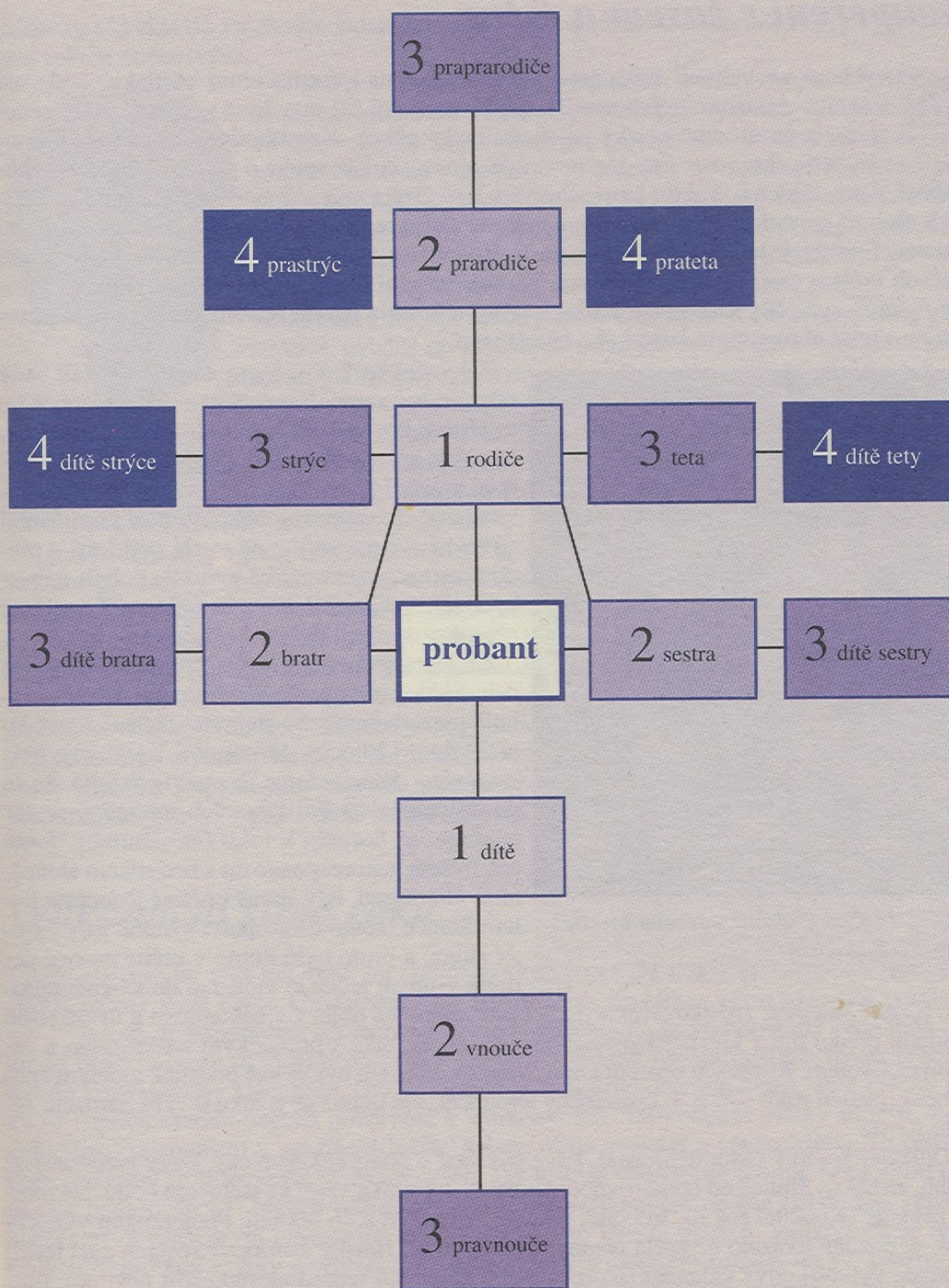
PŘÍLOHY:

Sám proti toku času aneb s genealogií k vlastním kořenům

Měsíce				
Latinské znaky (některé významově jen ve tvaru genitivu)	Latinské názvy s genitivu (druhými pády)	Starší německé názvy	Novodobé německé názvy	České názvy
janij.	Januarius, ií	Hartung, Eismond	r Januar	leden
febr., feb., fbr.	Februarius, ií (Plutonis, mensis purgatorius)	Hornung, Taumond	e Februar	únor
mart., Mr.	Martius, ií	Lenzmonat, Frühlingsmond	r März	březen
apr.	Aprilis, is (mensis venustus)	Ostermonat, Launing	r April	duben
m., maj., majalis	Majus, í	Weidemonat, Wonnemonat	r Mai	květen
jun.	Junius, ií	Rosemonat, Brachmond	r Juni	červen
jul.	Julius, ií, (mensis fenalis)	Heumonat, Heuert	r Juli	červenec
aug.	Augustus, í (mensis messionum)	Erntemonat, Ährenmonat	r August	srpen
sept., 7 ^{ber} , 7 ^{bris}	September, bris	Herbstmonat, Holzmonat	r September	září
oct., 8 ^{ber} , 8 ^{bris}	October, bris	Weinmonat	r Oktober	říjen
nobr., nbr., Nov., 9 ^{ber} , IXbr, 9 ^{bris}	November, bris	Windmonat, Schlachtmond, Nebelung	r November	listopad
X ^{ber} , Xbr, X ^{bris}	December, bris	Christmonat	r Dezember	prosinec

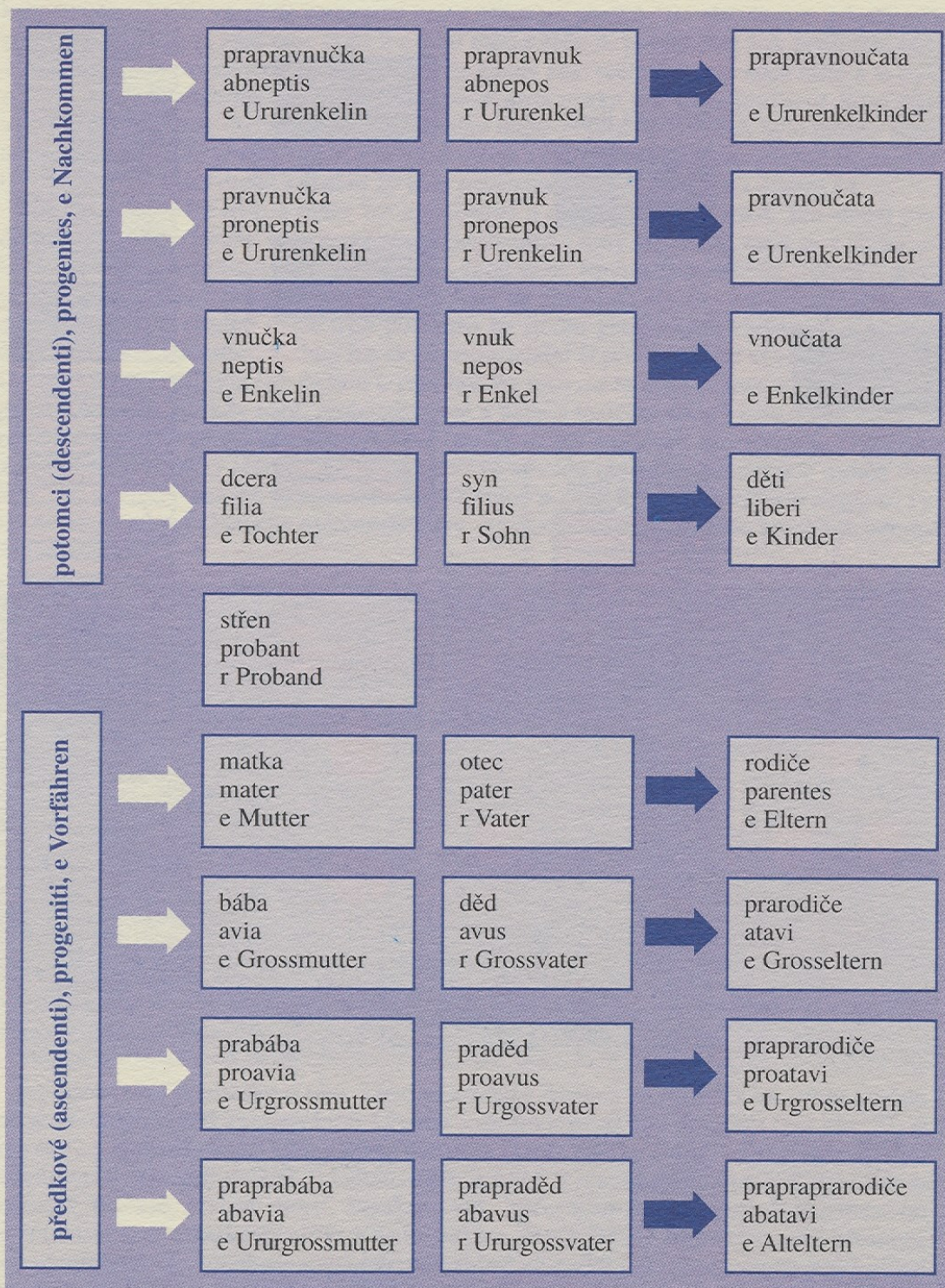
Dny v týdnu			
Latinské zkratky	Latinské názvy	Německé názvy	České názvy
f. p., d.	feria prima, dominica, dies Solis, dies dominicus	r Sonntag	neděle
f. sec.	feria secunda, dies Lunae	r Montag	pondělí
f. t.	feria tertia, dies Maris	r Dienstag	úterý
f. q.	feria quarta, dies Mercurii	r Mittwoch	středa
f. gui	feria quinta, dies Jovis	r Donnerstag	čtvrtek
f. s.	feria sexta, dies Veneris	r Freitag	pátek
f. sept.	feria septima, dies Saturni, sabbatum, sabbata	r Samstag, r Sonnabend	sobota

Obr. 10 Genealogická pomůcka, podle které lze snadno určit stupeň příbuzenství

Sám proti toku času aneb s genealogií k vlastním kořenům

Obr. 8 Kdo je předkem a kdo potomkem?

Syn vašeho syna nebo dcery je váš	vnuk
Dcera vašeho syna nebo dcery je vaše	vnučka
Syn vašeho vnuka nebo vnučky je váš	pravnuk
Dcera vašeho vnuka nebo vnučky je vaše	pravnučka
Otec vašeho otce nebo matky je váš	děd
Matka vašeho otce nebo matky je vaše	bába
Otec vašeho děda nebo báby je váš	praděd
Matka vašeho děda nebo báby je vaše	prabába
Bratr vašeho otce nebo matky je váš	strýc (dříve z matčiny strany ujec)
Sestra vašeho otce nebo matky je vaše	teta
Bratr vašeho děda nebo báby je váš	prastrýc
Sestra vašeho děda nebo báby je vaše	prateta
Syn vašeho strýce nebo tety je váš	bratranec (dříve také bratřenec, bratran)
Dcera vašeho strýce nebo tety je vaše	sestřenice
Manžel vaší dcery je váš	zeť
Manželka vašeho syna je vaše	snacha
Otec vašeho manžela nebo vaší manželky je váš	tchán
Matka vašeho manžela nebo vaší manželky je vaše	tchýně
Bratr nebo manžel sestry vaší manželky je váš	švagr (dříve také švakr)
Sestra nebo manželka bratra vaší manželky je vaše	švagrová (dříve také švakrová)
Syn vašeho švagra nebo švagrové je váš	synovec (dříve také bratrovec)
Dcera vašeho švagra nebo švagrové je vaše	neteř, neť (dříve také bratrovkyně)
Váš nevlastní syn je váš	pastorek
Vaše nevlastní dcera je vaše	pastorkyně
Váš nevlastní otec je váš	otčím
Vaše nevlastní matka je vaše	macecha
Synové dvou bratrů byli dříve také	bratři strýčení
Synové bratra a sestry byli dříve také	bratři tetění
Syn vašeho strýce by byl dříve také	strýčenec
Syn vaší sestry by byl dříve také	sestřenec
Syn otcovy či matčiny sestry byl dříve také	sestřenec
Vaše sestra by byla dříve také	sestřice

Rodová linie	linea generis e Stammlinie	Pomyslná nebo skutečná, tj. v grafu uplatněná, čára spojující v generační posloupnosti jednotlivé osoby
Rodová větev	ramus generis e Stammabzweigung	Na rodové větve se štěpí zobrazovaný <i>rod</i> počínaje pátou generací, v níž se vyskytuje již šestnáct <i>předků</i> probanta; jménem předka páté generace se také celá větev označuje
Rozrod	tzv. descendance e Stammtafel	Opak <i>vývodu</i> , kdy se vytváří soupis dat a jmen jednotlivých příbuzných osob, a to jak v mužské, tak i ženské <i>linii</i> od <i>probanta</i> směrem do budoucnosti, jinými slovy jsou sledování potomci
Střen	probant r Proband	Ještě dnes běžně používaný starší český výraz pro <i>probanta</i>
Synchronní postup	r synchronische Vorgang	Způsob práce, kdy se rodopisec zabývá studiem jednoho určitého časového úseku; opakem je <i>diachronní</i> postup
Švagrovství	affinitas e Affinität	Vztah mezi jednou osobou manželského páru a <i>příbuzenstvím</i> druhé osoby manželského páru
Vývod (z předků)	tzv. ascendance e Ahnentafel	Opak <i>rozrodu</i> , kdy se vytváří soupis dat a jmen příbuzných osob od <i>probanta</i> směrem do minulosti, jinými slovy jsou sledování předkové
Ztráta předků	implexus r Ahnenschwund r Ahnenverlust	Úbytek <i>předků</i> , kdy <i>potomci</i> rodičů <i>pokrevně příbuzných v příčné linii</i> v rovině jedné generace uzavřou manželství, například bratranec se sestřenicí